

این مقاله فقط ویرایش شده است.

چکیده ارائه تا جایگزین شود.

Meisam Farrokhi (Ph. D.)¹

Sara Kia²

Abstract

The current research has been conducted with the aim of obtaining psychological operation techniques in four satellite channels Iran International, Man and To, Voice of America and BBC Farsi, watching the presidential elections of Iran in 1400. The research method is qualitative content analysis with inductive strategy. All related news in the mentioned media, in the period from May 11 to June 28, 1400 (May 1, 2021 to June 18, 2021), has been considered as the research community, and the content of 63 news in the mentioned networks has been analyzed using the full enumeration method. The results indicate that these networks used psychological operation techniques including "controversy", "exaggeration", "repetition", "pretend neutrality", "record writing" and "appeal to fear" to achieve their goals. Also, it should be mentioned that among the investigated techniques, the media in question paid more attention to the two techniques of controversy and repetition. Controversy along with repetition, distortion and character assassination has been used in tandem by the mentioned media. By presenting controversial news along with its repetition, these media are effective in representing a tense and protesting situation and an election full of challenges, in such a way that they emphasize that on the one hand, the said election is an election that the people did not accept, and on the other hand, they show that the tensions between the officials and It is very noticeable among the people and on the other hand among the officials of institutions and organizations.

Keywords: *Psychological Operations Techniques, Elections of the Islamic Republic of Iran, Western Media, Iran International, Me and You, Voice of America, BBC Persian.*

1. Corresponding Author: Associate Professor, Department of Communication and Cultural Studies, Refah Faculty, Tehran, Farokhi@refah.ac.ir

2. Master of Publicity and Cultural Communication at Soura University sarakia73@gmail.com

رتبه‌بندی و انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی

اسکندری*

تاریخ دریافت:

تاریخ پذیرش:

چکیده

این پژوهش با هدف شناخت و اتخاذ سازوکارهای مناسب به منظور تحقق توسعه فرهنگ دینی و تعیین مبنایی مشخص مبتنی بر اندیشه و نظر نخبگان انجام شده است. در این پژوهش با بهره‌گیری از روش تحلیل سلسله مراتبی و ابزار پرسشنامه (بر اساس مقایسه زوجی یا دویه دو در بازه {فاصله} نه درجه‌ای) ضمن سنجش میزان اهمیت هر یک از معیارهای تصمیم‌گیری، ارجحیت هر یک از سازوکارهای مختلف تعیین گردید. بدین منظور با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری گلوله برفی دیدگاه ۲۵ نفر از اعضای هیئت علمی و روحانیون سطح چهار که به روش‌های مختلف با سازمان‌های فرهنگی تعامل داشته یا خود در فعالیت‌های فرهنگی مستقیماً دخیل بوده‌اند، ارزیابی و با استفاده از نرم‌افزار Expert Choice تجزیه و تحلیل شد. یافته‌ها نشانگر آن است که بر اساس معیار ترکیبی پژوهش برترین سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی به ترتیب ارجحیت عبارت‌اند از: اصلاح ساختار آموزشی؛ انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی و آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی. بر این اساس می‌توان اصلاح ساختار آموزشی را به عنوان ضرورتی بی‌بدیل به منظور تعمیق و نهادینه‌سازی توسعه فرهنگ دینی به شمار آورد.

کلیدواژه‌ها: توسعه فرهنگ دینی، سازوکارهای اجرایی، تحلیل سلسله مراتبی.

مقدمه

یکی از مسائل کشورهای عقب افتاده که توسعه را هدف خود دانسته و آن را، راه برون رفت از وضعیت کنونی می دانند، چگونگی سازگار ساختن روند مدرنیزاسیون با ساختار فرهنگی و بنیان های سنتی این جوامع می باشد تا در پی موفق بیرون آمدن از این چالش عظیم خود را از خطر بی هویتی در این فرآیند پیچیده - که فرهنگ ویژه ای را به همراه می آورد - مصون دارند. موضوع فرهنگ، مقدمه ای است که به تدریج، هستی آن تکامل می یابد و توسعه فرهنگ نیز در اثر عوامل متعددی محقق می شود. دین که مجموعه ای از عقاید، اخلاق، قوانین و مقرراتی است که عملکردها، بر اساس آن صورت می پذیرد، خود مقوله ای فرهنگی است که با مراقبت های ویژه در جامعه شکل می گیرد و چون دارای ظرایف و امور سهل و ممتنع است، به سهولت آسیب می پذیرد و عواملی نیز مانع از رشد و توسعه آن می گردد. تلاش و برنامه ریزی برای دستیابی به توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بدون تمرکز بر فرهنگ در درازمدت اثرات مخربی به بار خواهد نشاند. بُعد فرهنگی مرجع اصلی ارزیابی همه عوامل است و توسعه در جایی که از آن ریشه گرفته، یعنی در فرهنگ و سنت همان کشور رشد می کند؛ زیرا توسعه فرآیند همه جانبه و مرتبط با ارزش های هر جامعه است که هم بنیان گذار آن هستند و هم از آن منتفع می شوند؛ و اگر توسعه با توجه به خواست مردم و بر مبنای فرهنگ عوام باشد موجبات ارتقا و رشد انسانی را فراهم می نماید؛ بنابراین توسعه فرهنگی زیربنای توسعه همه جانبه است و نمی توان بدون اعتنا به آن به دنبال ایجاد تغییرات در ابعاد مختلف یک جامعه بود.

یکی از اصلی ترین موضوعات در جهت تحقق توسعه فرهنگ دینی، ضرورت ایجاد هماهنگی، هم جهتی و انسجام میان دستگاه های مختلف فرهنگی کشور است. این که در حوزه فرهنگ، دستگاه های مختلفی، چه در نهادهای دولتی و چه در نهادهای عمومی غیردولتی وجود داشته باشد، مناسب و مؤثر است؛ اما نکته مهم این است که سیاست گذاری در حوزه فعالیت های فرهنگی باید متمرکز باشد تا فعالیت های فرهنگی در سراسر کشور جهت و هدف واحدی داشته باشد. آنچه موجب ضعف و آسیب پذیری نظام فرهنگی است، اشکالات موجود در هماهنگی و انسجام مجموعه دستگاه های فرهنگی است (احمدی گرجی، ۱۳۸۳). از انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی و به بیان دقیق تر مهندسی فرهنگی به عنوان یکی از

الزامات توسعه فرهنگ دینی یاد می‌شود. مهندسی فرهنگی به معنای نوسازی، بازسازی، هم‌جهت‌سازی و منسجم کردن همه دستگاه‌های کشور در باب تحقق فرهنگ و ارزش‌های اسلامی است. مهندسی برای هر سیستم به منزله نوسازی و بازسازی و مهندسی مجدد آن سیستم به شمار می‌رود. از این رو ضرورت دارد بر اساس مقتضیات زمان و سازوکارهای موجود کشور در جهت تحقق اهداف انقلاب اسلامی، ساختارهای دستگاه‌های فرهنگی مختلف با بهره‌گیری از این راهبرد از انسجام و هماهنگی لازم برخوردار شوند. وضعیت فعلی برنامه‌ریزی فرهنگی دارای مشکلات و چالش‌های اساسی می‌باشد، که عبارت‌اند از: ۱. وجود مراکز متعدد برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری فرهنگی در ایران؛ ۲. مشخص نبودن دقیق سلسله‌مراتب برنامه‌های فرهنگی و فاصله بین اصول سیاست فرهنگی؛ ۳. عدم ارتباط برنامه‌ریزی فرهنگی با برنامه‌ریزی در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی؛ ۴. عدم یکپارچگی یا فقدان دیدگاه مشترک در خصوص چشم‌اندازها و رسالت‌ها؛ ۵. فقدان نظام دقیق ارزیابی و عدم تعیین شاخص‌ها و استانداردهای لازم برای ارزیابی عملکردها در حوزه فرهنگ (صالحی امیری و عظیمی دولت‌آبادی، ۱۳۸۷).

از سوی دیگر تحقق ارزش‌ها و آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی مستلزم تلاش همه‌جانبه در تمام ابعاد فرهنگی، علمی، اجتماعی و اقتصادی است. عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در عرصه‌های مختلف است. تحقق آرمان‌های متعالی انقلاب اسلامی ایران مانند احیای تمدن عظیم اسلامی، حضور سازنده، فعال و پیشرو در میان ملت‌ها و کسب آمادگی برای برقراری عدالت و معنویت در جهان در گرو تربیت انسان‌های عالم، متقی و آزاده و اخلاقی است. تعلیم و تربیتی که تحقق بخش حیات طیبه، جامعه عدل جهانی و تمدن اسلامی ایرانی باشد. در پرتو چنین سرمایه انسانی متعالی است که جامعه بشری آمادگی تحقق حکومت جهانی انسان کامل را یافته و در سایه چنین حکومتی ظرفیت و استعدادهای بشر به شکوفایی و کمال خواهد رسید. تحقق این هدف نیازمند اصلاح ساختار و ترسیم نقشه راهی است که در آن نحوه طی مسیر، منابع و امکانات، تقسیم کار در سطح ملی و الزامات در این مسیر به صورت شفاف و دقیق مشخص شده باشد. اگرچه در دهه‌های گذشته تلاش‌های وافر و قابل‌تقدیری از طرف دست‌اندرکاران نظام تعلیم و تربیت برای بهبود و اصلاح نظام آموزشی در راستای توسعه فرهنگ دینی کشور به عمل آمد است؛ لیکن

هنوز ساختار آموزشی با چالش‌های جدی روبرو است. از این رو ضرورت اصلاح ساختار آموزشی برای تحقق توسعه فرهنگ دینی بیش از پیش احساس می‌شود (قیومی و نادری نیا، ۱۳۹۱). هم‌اکنون سازمان‌های آموزشی در برخورد با شرایط دشوار سازمان‌ها از موقعیت پیچیده‌تری برخوردارند و به همین سبب می‌توان آن‌ها را سازمان‌های موجود در خط مقدم برخورد با عوامل بحران‌زا معرفی کرد. این سازمان‌ها از یک سو برای آن که بقا و اثربخشی خود را تضمین کنند، باید فعالیت‌های خود را متناسب با فشارهای محیطی موجود بررسی، تغییر و اصلاح نمایند و از سوی دیگر با توجه به نقشی که در جوامع به عنوان الگو و قالب سایر سازمان‌ها دارند، باید در جهت ایجاد بستری مناسب برای اثربخش کردن سایر سازمان‌ها نیز برنامه‌ریزی و تلاش نمایند. امروزه نظام آموزشی به عنوان یکی از ارکان مهم توسعه فرهنگ دینی در کشور محسوب می‌شود که اصلاح ساختار آن می‌تواند نتایج محسوسی را در حوزه فرهنگ دینی به بار آورد. لازم به ذکر است این تغییرات باید متناسب با وضعیت بومی و محلی هر منطقه ایجاد شود تا جامعه هدف بتواند آن را به آسانی مورد قبول قرار دهد. در این راه باید از آسیب‌ها و کاستی‌هایی که ساختار آموزشی را به طور جدی در معرض خطر قرار می‌دهد غافل نشد و به طور دقیق و منظم و برنامه‌ریزی شده در جهت رفع آن‌ها اقدام نمود. از جمله این آسیب‌ها می‌توان به فقدان نوآوری و خلاقیت در عرصه مدیریت فرهنگی در حوزه نظام آموزشی و فقدان برنامه‌ریزی استراتژیک اشاره کرد (صادق زاده، احمدی فر، ۱۳۸۷). از طرفی در عرصه برنامه‌ریزی‌های فرهنگی و اجتماعی، پیش‌بینی شرایط آینده موضوع مهمی به شمار می‌آید؛ اما موضوع مهم‌تر لزوم تغییر رویکرد از پیش‌بینی به آینده‌نگاری است. چه بسا بسیاری از مسائل و مشکلات فرهنگی امروز به دلیل اتکا به پیش‌بینی و عدم جامع‌نگری در مورد تأثیر پیشرفت‌های فرهنگی بر حل مسائل جامعه، برنامه‌های توسعه فرهنگی را در مرحله عمل با دشواری روبه‌رو ساخته است.

آینده‌پژوهی به منزله علم و هنر کشف آینده و مهارت شکل بخشیدن به دنیای مطلوب فردا می‌باشد. آینده به منزله ثروت نرم است برای ادیان، فرهنگ‌ها، کشورها، نهادها و حتی افراد بشر با اهمیت بوده و تأثیر بسزایی در اتخاذ خط‌مشی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها دارد (قیومی و نادری نیا، ۱۳۹۱). یکی از الزامات سازمان‌ها، برخورداری از برنامه است. برنامه ریزان، در سازمان‌ها با مطالعات گسترده در سطوح عالی و میانی برنامه‌ریزی‌های اساسی را برای سازمان انجام می‌دهند؛

اما نکته‌ای که باید به آن توجه کرد این است که در برنامه‌ریزی، مدیران از زمان حال شروع و به سوی آینده حرکت می‌کنند؛ به عبارت دیگر، حرکت رو به بیرون است و می‌کوشند در شرایط مختلف کشف کنند که کدام آینده رخ می‌دهد؛ بنابراین، نقطه شروع این آینده غالباً در زمان حال است؛ اما در آینده پژوهی برنامه‌ریزی روبه درون است، یعنی با انتخاب یک یا چند هدف یا موقعیت خاص در زمان آینده برنامه‌ریزی شروع می‌شود. پس از تعیین نقطه شروع در آینده، با رویکرد برنامه‌ریزی سنتی، از آینده به سوی امروز برنامه‌ریزی شروع می‌شود (منطقی، ۱۳۹۰).

با بررسی پژوهش‌ها در داخل و خارج مشخص شد که در برخی از پژوهش‌ها انتخاب و رتبه‌بندی سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی را بررسی کرده‌اند از جمله اینکه اعمالی و جعفری (۱۴۰۰) در پژوهشی با عنوان «بررسی و تبیین شاخص‌های انسان فرهنگی از دیدگاه آیت الله خامنه‌ای» به این نتیجه رسیده است که یکی از نیازهای امروز جامعه اسلامی ما توجه گسترده به امر فرهنگ است. از دیدگاه نگارندگان به لحاظ ویژگی‌های فرهنگی کشور و نیاز روزافزون به معرفی و تبیین ملاک‌ها و معیارهای صحیح از یک انسان فعال در حوزه فرهنگ، ضرورت انجام این مطالعه به نظر رسیده است. لذا در همین راستا آنان به تعریف، شاخص‌ها و ویژگی‌های انسان در حوزه فرهنگ پرداخته و شناختی را ایجاد نموده‌اند که معیاری برای ارزش‌سنجی مقوله‌ای بنام فرهنگ و آنچه از یک انسان فرهنگی انتظار داریم، باشد. آیت‌الله خامنه‌ای برای دست‌یابی به انسان فرهنگی، رشد در سه حوزه شناختی، تربیتی و فرهنگی را ضروری می‌دانند. ایشان معتقدند با تربیت صحیح اسلامی می‌توان انسان‌هایی را تربیت کرد که ویژگی‌هایی منحصر به فرد داشته، زندگی سعادتمندانه‌ای را اقامه و مقدمات تحقق تمدنی بزرگ را فراهم سازد. انسان فرهنگی در دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای انسانی در تراز انقلاب اسلامی است که در سه حوزه، هفت شاخص و با ۸۳ ویژگی معرفی می‌گردد. در پژوهشی دیگر توسط بازگلی، صفری و ایمانی (۱۴۰۰) به بررسی شناسایی و رتبه‌بندی عوامل اثرگذار و اثرپذیر بر توسعه سرمایه فرهنگی در نظام آموزش و پرورش پرداخته شده است. نتایج به دست آمده به شناسایی ۱۰ مؤلفه و ۱۸۵ شاخص منجر شده که ۵ مؤلفه اثرگذار شامل هویت اجتماعی، سرمایه اجتماعی، تعاملات خانوادگی، مصرف رسانه و سبک زندگی و ۵ بعد اثرپذیر پیشرفت تحصیلی، توانمندسازی دانش‌آموزان، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، مقبولیت اجتماعی و شادی دانش‌آموزان تأثیر دارند. سلطانی و خانی (۱۳۹۵) در پژوهشی دیگر به

استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه‌های فرهنگی مبتنی بر انتظارات و مطالبات مقام معظم رهبری پرداختند. یافته‌های آنان نشان داد که هدایت جامعه به سوی فرهنگ اسلامی و ارزش‌های انقلابی، تحکیم اعتقاد مردم به کارآمدی نظام اسلامی، تعالی فرهنگ عمومی، رویارویی با فرهنگ مهاجم، کارآمدی مدیریت فرهنگی کشور، استفاده از هنر در تعالی فرهنگ، هویت ملی ایرانی، خودباوری و تولید علم. به دلیل متفاوت بودن مأموریت‌ها و وظایف هر یک از دستگاه‌های فرهنگی معیارها و شاخص‌های عمومی، اساسی و راهبردی که می‌توان بر پایه آن‌ها عملکرد دستگاه‌های فرهنگی را مورد نقد و ارزیابی قرار داد، شناسایی و مشخص کرد.

از بعد تئوریکی اگرچه یافته‌هایی به صورت جسته‌وگریخته در منابع گوناگون به منظور تحقق توسعه فرهنگ دینی در دسترس می‌باشد، ولی تاکنون تحقیق مستقلی که به طور خاص به موضوع رتبه‌بندی و انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی به شکل منسجم و از دیدگاه گروه‌های مرجع پرداخته باشد صورت نگرفته است و بر این اساس، پژوهش حاضر نو و جدید به شمار می‌رود. این پژوهش در پی پاسخگویی به این سؤال است که با توجه به شرایط و الزامات موجود کشور، مناسب‌ترین سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی کدام‌اند. مبتنی بر این سؤال کلی، این پژوهش بر آن است که از دیدگاه گروه‌های مرجع و صاحب‌نظران در زمینه موضوعات فرهنگی و با در نظر گرفتن و ترکیب معیارهای مختلف، ارجحیت هر یک از سازوکارهای مختلف توسعه فرهنگ دینی را مشخص نماید و بر اساس آن پیشنهاداتی در زمینه توسعه صحیح فرهنگ دینی ارائه دهد. با توجه اهمیت فرهنگ و مسائل فرهنگی، آینده از آن کسانی است که با درک و شناخت درست فرهنگ خود بتوانند با مدیریت و برنامه‌ریزی شایسته فرهنگی حتی الامکان از آسیب‌های فرهنگی در امان بمانند و الگوی مطلوب فرهنگی دینی را برای توسعه پایدار پیشنهاد دهند و راه رسیدن از وضعیت موجود به مطلوب را معلوم نمایند.

روش‌شناسی

در این پژوهش به منظور رتبه‌بندی و انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی از روش تحلیل سلسله مراتبی و ابزار پرسشنامه متشکل از دو بخش اصلی استفاده شده است. ابتدا میزان اهمیت هر یک از معیارها با توجه به هدف تحقیق تعیین و سپس، دیدگاه پاسخگویان در رابطه با

ارجحیت سازوکارها بر اساس معیارهای مختلف گردآوری شد. نحوه امتیازدهی به پارامترها (سازوکارها و معیارها) بر اساس مقایسه زوجی یا دویه‌دو در بازه‌های ۹ درجه‌ای بود (جدول ۱). پس از تکمیل پرسشنامه‌ها به منظور ترکیب جداول مقایسه‌ای نظرهای پاسخگویان، میانگین هندسی نظرهای آنها محاسبه و در قالب ماتریس مقایسه‌های زوجی نشان داده شد.

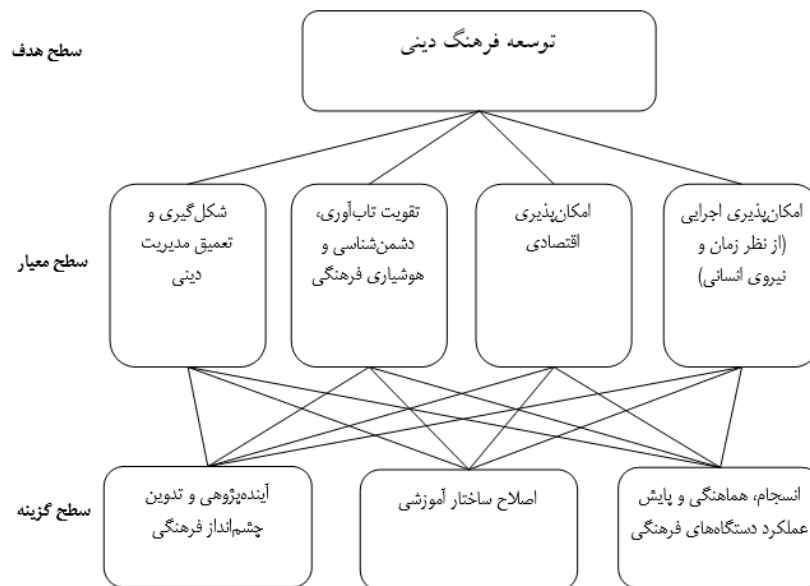
جدول ۱. مقیاس ترجیحات بین دو عنصر در مقایسه‌های زوجی (زنجیری، ۱۳۹۰)

ترجیحات (قضاوت شفاهی)	مقدار عددی	ترجیحات (قضاوت شفاهی)	مقدار عددی
کاملاً مرجح یا کاملاً مهمتر	۹	کمی مرجح یا کمی مهمتر	۳
ترجیح یا اهمیت خیلی قوی	۷	ترجیح یا اهمیت یکسان	۱
ترجیح یا اهمیت قوی	۵	ترجیحات میانی	۲، ۴، ۶ و ۸

از آنجاکه امر سیاست‌گذاری برای توسعه فرهنگ دینی مستلزم در نظر گرفتن دیدگاه‌های خبرگان و کارشناسان این حوزه است، توجه به دیدگاه خبرگان فعال حوزه و دانشگاه اجتناب‌ناپذیر است؛ به بیان دیگر، موفقیت هر نوع سیاست‌گذاری در نظام فرهنگی در گرو پذیرش، همکاری و همراهی آنان به مثابه رهبران افکار این نظام است (محمدزاده و همکاران، ۱۳۸۶) از این رو با توجه به اهمیت نسبی، گستردگی حوزه نفوذ و تأثیرگذاری، مرجعیت و نقش بسزای دانشگاه و حوزه، اساتید دانشگاه و روحانیون سطح چهار به عنوان جامعه آماری انتخاب شدند. در این پژوهش به منظور تحقق اهداف موردنظر از تصمیم‌گیری چند معیاره مبتنی بر روش تحلیل سلسله مراتبی که روشی کمی - کیفی محسوب می‌شود، استفاده شد. روش تحلیل سلسله مراتبی یکی از جامع‌ترین روش‌های تصمیم‌گیری با معیارهای چندگانه است که امکان در نظر گرفتن گزینه‌های متنوع و معیارهای کمی - کیفی مختلف را به تصمیم‌گیرنده می‌دهد. با توجه به اینکه این روش مبتنی بر نظر خبرگان و صاحب‌نظران است، از انتخاب تصادفی افراد باید پرهیز شده است (محمدیان و دیگران، ۱۳۸۸)؛ بنابراین، انتخاب افراد پرسش‌شونده با بهره‌گیری از روش نمونه‌گیری گلوله برفی انجام شد و ۲۵ نفر از اعضای هیئت‌علمی و

روحانیون سطح چهار که به روش های مختلف با سازمان های فرهنگی تعامل داشته یا خود در فعالیت های فرهنگی مستقیماً فعالیت داشته اند، انتخاب شدند و دیدگاه های آنها با استفاده از نرم افزار Expert Choice تجزیه و تحلیل شد.

یکی از خروجی های روش تحلیل سلسله مراتبی نمودار تحلیل حساسیت است. تحلیل حساسیت نشان می دهد که گزینه های مختلف چگونه در خصوص هر معیار و مجموع معیارها اولویت بندی شده اند. در فرایند تحلیل سلسله مراتبی پنج نوع مختلف تحلیل حساسیت گرافیکی وجود دارد که عبارت اند از: تحلیل حساسیت عملکرد، دینامیک، گرادیان، طرح دوبعدی و سربه سر (کلانتری، ۱۳۹۱). در این پژوهش از تحلیل حساسیت عملکرد برای سنجش حساسیت سازوکارها در خصوص تغییر اولویت معیارهای مختلف استفاده شد. از دیگر مزایای روش تحلیل سلسله مراتبی محاسبه ناسازگاری بین قضاوت هاست. نرخ ناسازگاری روشی است که با آن اعتبار پاسخ پرسش شوندگان به ماتریس های مقایسه ای سنجیده می شود. در این روش اغلب میزان ناسازگاری قابل تحمل کمتر از ۰/۱ در نظر گرفته می شود (قدسی پور، ۱۳۹۲ و Saaty, 1994). به منظور تبیین روشن تر چارچوب مسئله مورد مطالعه، ساختار کلی درخت سلسله مراتب تصمیم گیری در سه سطح هدف، معیارها و گزینه ها به صورت گرافیکی ترسیم (شکل ۱) و توسعه فرهنگ دینی به عنوان سطح هدف این تحقیق در نظر گرفته شد. در سطح معیارها، معیارهایی شامل الف) امکان پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی)؛ ب) امکان پذیری اقتصادی؛ ج) تقویت تاب آوری، دشمن شناسی و هوشیاری فرهنگی؛ و د) شکل گیری و تعمیق مدیریت دینی در نظر گرفته شدند. علاوه بر آن، پس از جمع کلیه معیارها، معیار ترکیبی پژوهش نیز محاسبه شد. سطح گزینه ها نیز دربرگیرنده سازوکارهای ۱- انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی، ۲- اصلاح ساختار آموزشی، ۳- آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی بود که اهمیت هر یک از معیارها با توجه به هدف تحقیق تعیین و در گام بعد، برترین گزینه ها با توجه به معیارهای مختلف مشخص شد.

شکل ۱. ساختار درختی انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی با توجه به معیارها

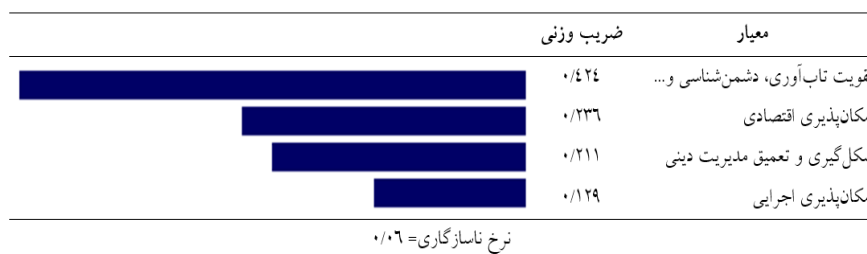
یافته‌ها

الف. رتبه‌بندی معیارها

در اولین گام تجزیه و تحلیل داده‌ها، ضریب وزنی هر معیار بر اساس هدف پژوهش محاسبه و رتبه‌بندی شد. با توجه به ماتریس مقایسات زوجی اهمیت معیارها نسبت به هدف تحقیق (جدول ۲) و ضرایب وزنی به دست آمده از آن (شکل ۲) می‌توان مهم‌ترین معیارهای انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی را به ترتیب تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی؛ امکان‌پذیری اقتصادی؛ شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی؛ و امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی) دانست. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه شده برابر با ۰/۰۶ شد که نشان می‌دهد در تصمیم‌گیری پاسخگویان شرط همگنی و معیارها تأمین شده است و نتایج به دست آمده از وزن دهی و رتبه‌بندی معیارها از الگوریتم منطقی تبعیت می‌کند.

جدول ۲. ماتریس مقایسات زوجی اهمیت معیارها با توجه به هدف پژوهش

معیار	امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی)	امکان‌پذیری اقتصادی	تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی	شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی
امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی)		۱/۳۷۹۷۳	۲/۷۱۳۰۹	۲/۶۶۷۲۷
امکان‌پذیری اقتصادی			۱/۳۷۹۷۳	۱/۲۴۵۷۳
تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی				۱/۱۵۹۸۲
شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی				

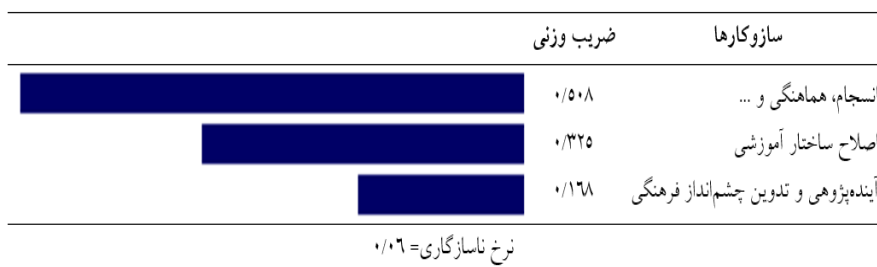
شکل ۲. مقایسه اهمیت معیارها بر اساس هدف پژوهش

ب. رتبه‌بندی سازوکارها بر اساس معیارهای مختلف

در دومین گام تجزیه و تحلیل داده‌ها، ضریب وزنی هر گزینه یا سازوکار بر اساس معیارهای مختلف پژوهش محاسبه و رتبه‌بندی شد. ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها نسبت به معیار امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی) (جدول ۳) و ضرایب وزنی حاصل از آن (شکل ۳) نشان می‌دهد که برترین سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی بر اساس این معیار به ترتیب عبارت‌اند از: انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی، اصلاح ساختار آموزشی و آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه شده برابر با ۰/۰۶ شد که نشان می‌دهد در تصمیم‌گیری پاسخگویان شرط همگنی و سازگاری تأمین شده است و نتایج به دست آمده از وزن دهی و رتبه‌بندی سیاست‌ها از الگوریتم منطقی تبعیت می‌کند.

جدول ۳. ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها بر اساس معیار امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی)

سازوکارها	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی	اصلاح ساختار آموزشی
آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی		۲/۳۷۱۴۴	۲/۴۹۷۷۷
انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی			۲/۰۰۱۷۸
اصلاح ساختار آموزشی			

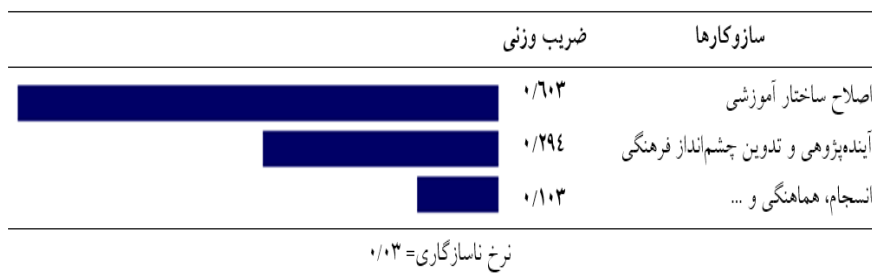

شکل ۳. مقایسه برترین سازوکارها بر اساس معیار امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی)

ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها نسبت به معیار شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی (جدول ۴) و ضرایب وزنی حاصل از (شکل ۴) نشان می‌دهد که برترین سازوکارهای توسعه فرهنگی بر اساس این معیار ترتیب عبارت‌اند از: اصلاح ساختار آموزشی؛ آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی؛ و انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه‌شده برابر با ۰/۰۳ شد که نشان می‌دهد در تصمیم‌گیری پاسخگویان شرط همگنی و سازگاری تأمین شده است و نتایج به‌دست آمده از وزن‌دهی و رتبه‌بندی سیاست‌ها از الگوریتم منطقی تبعیت می‌کند.

جدول ۴. ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها بر اساس معیار شکل گیری و تعمیق مدیریت دینی

سازوکارها	آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی	انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی	اصلاح ساختار آموزشی
آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی		۳/۳۷۹۷۷	۲/۴۱۲۱۸
انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی			۴/۹۸۷۷۸
اصلاح ساختار آموزشی			

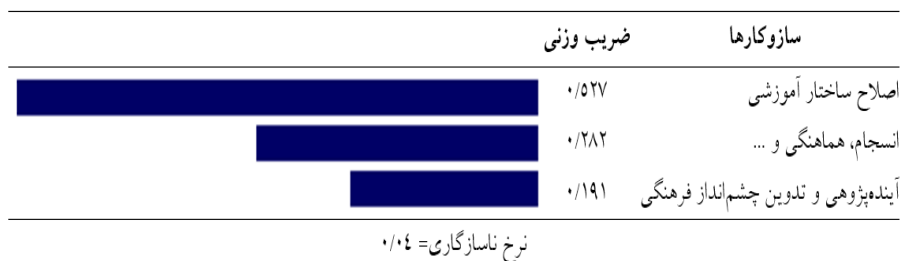

شکل ۴. مقایسه برترین سازوکارها بر اساس معیار شکل گیری و تعمیق مدیریت دینی

ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها نسبت به معیار امکان پذیری اقتصادی (جدول ۵) و ضرایب وزنی حاصل از (شکل ۵) نشان می دهد که برترین سازوکارهای توسعه فرهنگی بر اساس این معیار به ترتیب عبارت اند از: اصلاح ساختار آموزشی؛ انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی؛ و آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه شده برابر با ۰/۰۴ شد که نشان می دهد در تصمیم گیری پاسخگویان شرط همگنی و سازگاری تأمین شده است و نتایج به دست آمده از وزن دهی و رتبه بندی سیاست ها از الگوریتم منطقی تبعیت می کند.

جدول ۵. ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها بر اساس معیار امکان‌پذیری اقتصادی

سازوکارها	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی	اصلاح ساختار آموزشی
آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی		۱/۸۰۷۳۷	۲/۲۵۱۵
انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی			۲/۲۹۰۱۷
اصلاح ساختار آموزشی			

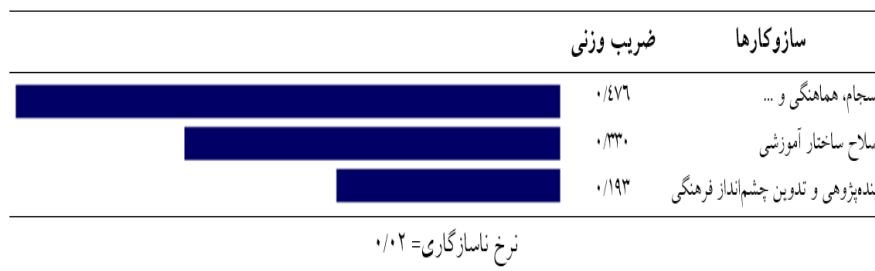
شکل ۵. مقایسه برترین سازوکارها بر اساس معیار امکان‌پذیری اقتصادی

ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها نسبت به معیار تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی (جدول ۶) و ضرایب وزنی حاصل از (شکل ۶) نشان می‌دهد که برترین سازوکارهای توسعه فرهنگی بر اساس این معیار به ترتیب عبارت‌اند از: انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی؛ اصلاح ساختار آموزشی؛ و آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه‌شده برابر با ۰/۰۲ شد که نشان می‌دهد در تصمیم‌گیری پاسخگویان شرط همگنی و سازگاری تأمین شده است و نتایج به‌دست آمده از وزن دهی و رتبه‌بندی سیاست‌ها از الگوریتم منطقی تبعیت می‌کند.

جدول ۶. ماتریس مقایسات زوجی برترین سازوکارها بر اساس معیار تاب آوری،

دشمن شناسی و هوشیاری فرهنگی

سازوکارها	آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی	انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی	اصلاح ساختار آموزشی
آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی		۲/۸۵۲۹۴	۱/۴۷۵۷۷
انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی			۱/۲۴۵۷۳
اصلاح ساختار آموزشی			

شکل ۶. مقایسه برترین سازوکارها بر اساس معیار تاب آوری، دشمن شناسی و هوشیاری فرهنگی

ج) رتبه بندی سازوکارها بر اساس معیار ترکیبی پژوهش

در سومین گام تجزیه و تحلیل داده ها ضریب وزنی هر گزینه یا سازوکار بر اساس معیار ترکیبی پژوهش محاسبه و رتبه بندی شد (شکل ۷) بر این اساس، برترین سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی بر اساس به ترتیب عبارت اند از: اصلاح ساختار آموزشی، انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه های فرهنگی و آینده پژوهی و تدوین چشم انداز فرهنگی. در این زمینه نرخ ناسازگاری محاسبه شده برابر با ۰/۰۵ شد که نشان می دهد در تصمیم گیری پاسخگویان شرط همگنی و سازگاری تأمین شده است و نتایج به دست آمده از وزن دهی و رتبه بندی سازوکارها از الگوریتم منطقی تبعیت می کند.

رتبه‌بندی و انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی با استفاده از روش تحلیل سلسله مراتبی

سازوکارها	ضریب وزنی
اصلاح ساختار آموزشی	۰/۴۲۴
انسجام، هماهنگی و ...	۰/۳۶۸
آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	۰/۲۰۸

نرخ ناسازگاری = ۰/۰۵

شکل ۷. مقایسه برترین سازوکارها بر اساس معیار ترکیبی پژوهش

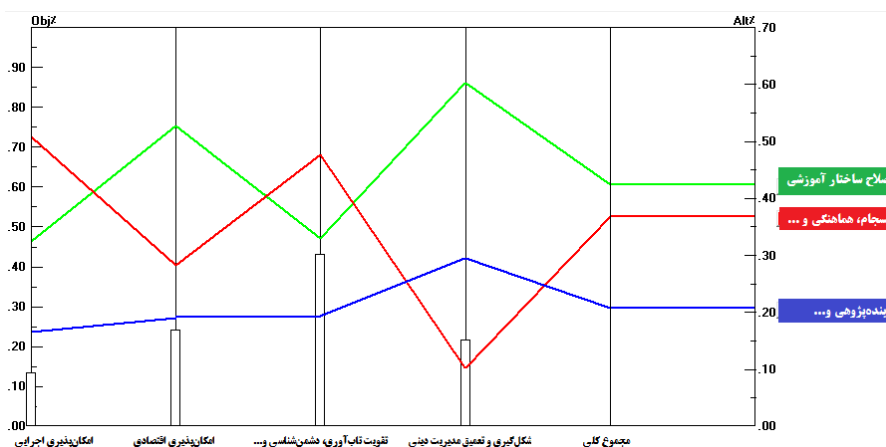
ضرایب وزنی معیارها و سازوکارهای مختلف بر اساس هدف پژوهش در (جدول ۷) نمایش داده شده است. برخلاف موارد قبل که در هر معیار به شکل مستقل از سایر معیارها ضریب وزنی هر سازوکار تعیین می‌شد، در اینجا در محاسبه ضریب وزنی هر سازوکار به ضریب وزنی هر معیار نیز توجه شده است. محاسبه این ضرایب وزنی به گونه‌ای است که حاصل مجموع ضرایب وزنی سازوکارهای مختلف و نیز مجموع ضرایب وزنی معیارهای مختلف برابر با یک می‌شود.

جدول ۷. ضرایب وزنی معیارها و سازوکارهای مختلف بر اساس هدف پژوهش

رتبه	ضریب وزنی	سازوکار	معیار
۱	۰/۰۶۶	انسجام، هماهنگی و ...	امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی) (ضریب وزنی = ۰/۱۳۰)
۲	۰/۰۴۲	اصلاح ساختار آموزشی	
۳	۰/۰۲۲	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	
۱	۰/۱۲۲	اصلاح ساختار آموزشی	امکان‌پذیری اقتصادی (ضریب وزنی = ۰/۲۳۱)
۲	۰/۰۶۵	انسجام، هماهنگی و ...	
۳	۰/۰۴۴	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	
۱	۰/۲۱۸	انسجام، هماهنگی و ...	تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی (ضریب وزنی = ۰/۴۵۸)
۲	۰/۱۵۱	اصلاح ساختار آموزشی	
۳	۰/۰۸۹	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	
۱	۰/۱۰۹	اصلاح ساختار آموزشی	شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی (ضریب وزنی = ۰/۱۸۰)
۲	۰/۰۵۳	آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی	
۳	۰/۰۱۸	انسجام، هماهنگی و ...	

د) تحلیل حساسیت

در گام چهارم تجزیه و تحلیل داده‌ها از تحلیل حساسیت عملکرد استفاده شد (شکل ۸) محور عمودی سمت چپ نمودار گرافیکی حاصل از این تحلیل نشان‌دهنده میزان ضریب وزنی معیارهای مختلف و محور عمودی سمت راست این نمودار نشان‌دهنده ضریب وزنی سازوکارهای مختلف بر اساس هر معیار و نیز در حالت مجموع کلی یا ترکیبی معیارهاست. بالا و پایین بودن خطوط مربوط به هر سازوکار در هر معیار نشان‌دهنده میزان حساسیت نسبی آن سازوکار در معیار مورد بررسی است؛ به عبارت دیگر، به هر اندازه خط مربوط به یک سازوکار نسبت به سایر سازوکارهای در معیار خاصی بالاتر باشد، نشان می‌دهد که با افزایش/کاهش یک واحد در میزان ارجحیت آن معیار، میزان تغییرات افزایشی/کاهشی در آن سازوکار نسبت به سایر سازوکارها بیشتر خواهد بود. همان‌گونه که در شکل ۸ مشاهده می‌شود، در معیار امکان‌پذیری اجرایی فرهنگ‌ی بیشترین و سازوکار آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی کمترین میزان حساسیت؛ در معیار امکان‌پذیری اقتصادی سازوکار اصلاح ساختار آموزشی و سازوکار آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی کمترین میزان حساسیت؛ در معیار تقویت تاب‌آوری دشمن‌شناسی و دشمن‌شناسی

شکل ۸. تحلیل حساسیت از نوع عملکرد نسبت به هدف پژوهش

و هوشیاری فرهنگی، سازوکار انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی بیشترین و سازوکار آینده‌پژوهی و تدوین چشم‌انداز فرهنگی کمترین میزان حساسیت؛ و در معیار شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی سازوکار اصلاح ساختار آموزشی بیشترین و سازوکار انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی کمترین میزان حساسیت را دارند.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به میزان ضریب وزنی معیارهای مختلف انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی، می‌توان گفت که معیار تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی دارای اهمیتی تقریباً دو برابر معیارهای امکان‌پذیری اقتصادی و شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی و چهار برابر معیار امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی) در انتخاب سازوکارهای توسعه فرهنگ دینی است؛ به عبارت دیگر، آنچه برای پاسخگویان در زمینه توسعه فرهنگ دینی دارای اهمیت است صرف‌نظر از مباحث اقتصادی، مدیریتی و اجرایی موردنیاز توسعه فرهنگ دینی که در جای خود لازم، ضروری و حائز اهمیت می‌باشد موضوع تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی است که نیازمند شناخت و درک صحیح و درست از فضای فرهنگی، همچنین کنش مناسب در قبال فرصت‌ها و تهدیدهای فرهنگی دارای منشأ داخلی و خارجی است می‌باشد. از آنجاکه امروزه فرهنگ اصیل دینی و اسلامی با حملات همه‌جانبه فرهنگی و اعتقادی و سیاسی اعلام‌نشده با هدف سست کردن اعتقادات دینی عموم افراد به‌ویژه جوانان مواجه است، ضرورت توجه بیشتر در رابطه با شناخت دشمن و روش‌های مختلف و پیچیده مورد استفاده آن در جهت تخریب ارزش‌های اسلامی و افزایش هوشیاری و آگاهی و بصیرت در جهت برخورد و مقابله به‌موقع و صحیح در این تقابل فرهنگی پیشنهاد می‌شود.

در رتبه‌بندی سازوکارها بر اساس معیار تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی مشخص شد که سازوکار انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی، با اختلاف زیادی نسبت به سایر سازوکارها، دارای بالاترین میزان ضریب وزنی است. این نگرش ممکن است ناشی از این باشد که از دیرباز تاکنون دشمنان فرهنگ اسلامی همواره اهتمام جدی در تضعیف باورها و اعتقادات اصیل اسلامی که مانعی در برابر تسلط و سیطره آنان بر منافع

مادی شان بوده است داشته‌اند. از این رو لزوم شناخت دشمن و روش‌های مختلف و پیچیده مورد استفاده آن در جهت تخریب ارزش‌های اسلامی و افزایش هوشیاری و آگاهی و بصیرت در جهت برخورد و مقابله به موقع و صحیح در این تقابل فرهنگی دارای اهمیت بالایی می‌باشد. نگاهی عمیق به وضعیت برنامه‌های توسعه فرهنگ دینی این نکته را نمایان می‌سازد که با وجود همه تلاش‌ها و برنامه‌ریزی‌ها از سوی مدیران، همه آن‌ها به یک‌میزان موفق نبوده و در مواردی این برنامه‌ها با مشکلاتی مواجه بوده‌اند که در برخی از مواقع منجر به اقدامات تقابلی نیز شده است. آنچه به عنوان عامل کلیدی در جهت افزایش سطح تقویت تاب‌آوری، دشمن‌شناسی و هوشیاری فرهنگی خود را نمایان می‌سازد، بهره‌گیری از راهبرد مناسب همراه با توجه به جامعیت برنامه‌ها از منظر در نظر گرفتن ویژگی‌ها، علایق، ارزش‌ها و منافع اقشار و گروه‌های مختلف و پایش پایداری و اثربخشی این برنامه‌ها در طول زمان می‌باشد. از این رو داشتن تفکر سیستمی و جامع‌نگر همراه با رهبری و مدیریت اثربخش مبتنی بر آموزش و نهادینه سازی فرهنگ دینی به عنوان یکی از زیرساخت‌های اساسی قابل توجه بوده چراکه جامعه بر اثر نهادینه شدن هدفمند، جامع و اثربخش توسعه فرهنگ دینی، ساختار و کارکردهای نظام اجتماعی مبتنی بر دین در برابر آسیب‌های مختلف درونی و بیرونی از تاب‌آوری برخوردار شده و ضمن بهره‌مندی از انسجام و هماهنگی اجتماعی توأم با امنیت روانی و اجتماعی پایدار، موجب بالندگی بخش‌های مختلف جامعه با حفظ اصول و ارزش‌های بنیادین می‌گردد. در رتبه‌بندی سازوکارها بر اساس امکان‌پذیری اقتصادی مشخص شد که سازوکار اصلاح ساختار آموزشی، با اختلاف زیادی نسبت به سایر سازوکارها، دارای بالاترین میزان ضریب وزنی است. در این رابطه می‌توان این گونه بیان داشت که از دیدگاه پاسخگویان با توجه به محدودیت منابع مالی در دسترس و گستردگی و تنوع مخاطبان زمینه‌های فعالیت در حوزه فرهنگ همچنین تعدد دستگاه‌های فعال حوزه فرهنگ، اصلاح ساختار آموزشی به عنوان یکی از عوامل مؤثر و بنیادی بر اساس معیار امکان‌پذیری اقتصادی به شمار می‌رود؛ بنابراین پیشنهاد می‌گردد به امر آموزش و پرورش در مدارس و دانشگاه‌ها مبتنی بر الگوهای صحیح تربیت اسلامی توجه ویژه شود. بدین سان ضمن نهادینه سازی ارزش‌ها در سنین شکل‌گیری شخصیت فرهنگی افراد باعث کاهش حجم و تراکم فعالیت‌ها و همچنین جلوگیری از ایجاد دستگاه‌های موازی و متعدد در حوزه فرهنگی می‌گردد. همچنین اتخاذ این رویکرد می‌تواند باعث

کاهش بسیاری از ناهنجاری‌های فرهنگی که مقابله با آن‌ها مستلزم صرف هزینه‌ها و زمان فراوانی می‌باشد. که البته بسیاری از این آسیب‌ها دیگر قابلیت برگشت نخواهند داشت. در این رابطه مدیریت اثربخش اعتبارات فرهنگی دستگاه‌های مختلف و استفاده بهینه از تکنولوژی‌های نوین در امر آموزش پیشنهاد می‌شود.

در رتبه‌بندی سازوکارها بر اساس معیار امکان‌پذیری اجرایی (از نظر زمان و نیروی انسانی) مشخص شد که سازوکار انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی، با اختلاف زیادی نسبت به سایر سازوکارها، دارای بالاترین میزان اهمیت است؛ به عبارت دیگر چنانچه هدف انتخاب سازوکاری باشد که در کوتاه‌ترین زمان ممکن امکان دستیابی به توسعه فرهنگ دینی را فراهم کند باید از مسیر انسجام، هماهنگی و پایش عملکرد دستگاه‌های فرهنگی بگذرد؛ بنابراین می‌بایست در اولین گام به منظور زمینه‌سازی توسعه فرهنگ دینی باهدف دستیابی به نتایج مطلوب از این سازوکار بهره گرفته شود. در این راستا توجه به موضوعات هماهنگی و وحدت فرماندهی در دستگاه‌های فرهنگی و پرهیز از موازی کاری پیشنهاد می‌گردد.

در رتبه‌بندی سازوکارها بر اساس معیار شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی مشخص شد که سازوکار اصلاح ساختار آموزشی، با اختلاف زیادی نسبت به سایر سازوکارها، دارای بالاترین میزان اهمیت است. در این زمینه می‌توان گفت شکل‌گیری و تعمیق مدیریت دینی مستلزم تقویت باورهای دینی، تأکید بر ماهیت اصلی دین، شناخت ماهیت حقیقی دین، شیوه‌های صحیح شناخت دین، تقویت هویت دینی و ملی و تبیین مبانی دینی به صورت کاربردی و به زبان روز است که نهادینه شدن این عوامل نیازمند اصلاح ساختار آموزشی است.

فهرست منابع

۱. احمدی گرجی، حسینعلی. (۱۳۸۳). تعیین چگونگی بررسی و آسیب شناسی دستگاه های فرهنگی (طرح پژوهشی). تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
۲. اعمالی، مهدی؛ جعفری، روح الله. (۱۴۰۰). بررسی و تبیین شاخص های انسان فرهنگی از دیدگاه آیت الله خامنه ای، مجله مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۳. بازگلی، حمیدرضا؛ صفری، محمود؛ ایمانی، محمد نقی (۱۴۰۰). بررسی شناسایی و رتبه بندی عوامل اثرگذار و اثرپذیر بر توسعه سرمایه فرهنگی در نظام آموزش و پرورش، مجله مدیریت فرهنگی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
۴. زنجیرچی، سید محمود (۱۳۹۰). فرآیند تحلیل سلسله مراتبی فازی. تهران: انتشارات صانعی شه میرزادی.
۵. سلطانی، محمدرضا؛ خانی، علی. (۱۳۹۵). استخراج معیارهای ارزیابی عملکرد دستگاه های فرهنگی مبتنی بر انتظارات و مطالبات مقام معظم رهبری (مدظله العالی). فصلنامه علمی - پژوهشی مدیریت اسلامی، ۲۴(۲)، ۱۰۵-۱۳۳.
۶. صادق زاده، علیرضا؛ احمدی فر، مهرداد. (۱۳۸۷). آسیب شناسی مدیریت نظام آموزشی کشور و تأثیر آن بر وضعیت موجود نظام آموزشی. ماهنامه مهندسی فرهنگی، ۱۵ و ۱۶.
۷. صالحی امیری، سید رضا؛ عظیمی دولت آبادی، امیر. (۱۳۸۷). مبانی سیاست گذاری و برنامه ریزی فرهنگی. پژوهشکده تهران: تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
۸. قدسی پور، حسن. (۱۳۹۲). فرآیند تحلیل سلسله مراتبی (AHP). چاپ یازدهم، تهران: دانشگاه صنعتی امیرکبیر.
۹. قیومی، عباسعلی؛ نادری نیا، فرشاد. (۱۳۹۱). نقش آینده پژوهی در کاهش آسیب های فرهنگی. سومین دوره همایش ملی هجوم خاموش، جهاد دانشگاهی واحد استان لرستان.
۱۰. کلاتری، خلیل. (۱۳۹۱). مدل های کمی در برنامه ریزی (منطقه ای، شهری و روستایی). چاپ اول، تهران: فرهنگ صبا.

۱۱. محمدزاده، سعید؛ حجازی، یوسف؛ بازرگان، عباس. (۱۳۸۶). الگویی برای تضمین کیفیت در نظام آموزش عالی ایران: پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۱۳(۳)، ۸۵-۱۰۷.
۱۲. محمدیان، فرشاد؛ شاهنوشی، ناصر؛ قربانی، محمدی؛ عاقل، حسن. (۱۳۸۸). انتخاب الگوی کشت بالقوه محصولات زراعی براساس روش فرایند تحلیل سلسله مراتبی (AHP)؛ مطالعه موردی: دشت تربت‌جام. دانش کشاورزی و تولید پایدار، ۱۹(۱)، ۱۸۷-۱۷۱.
۱۳. منطقی، محسن. (۱۳۹۰). آینده پژوهی؛ ضرورت آینده مطالعات فرهنگی و علمی. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی، ۱(۱)، ۵۱-۶۸.
14. Saaty, T. L. (1994). Highlights and critical points in the theory and application of the Analytical Hierarchy Process. **European Journal of Operation Research**, 74, 426-447.